

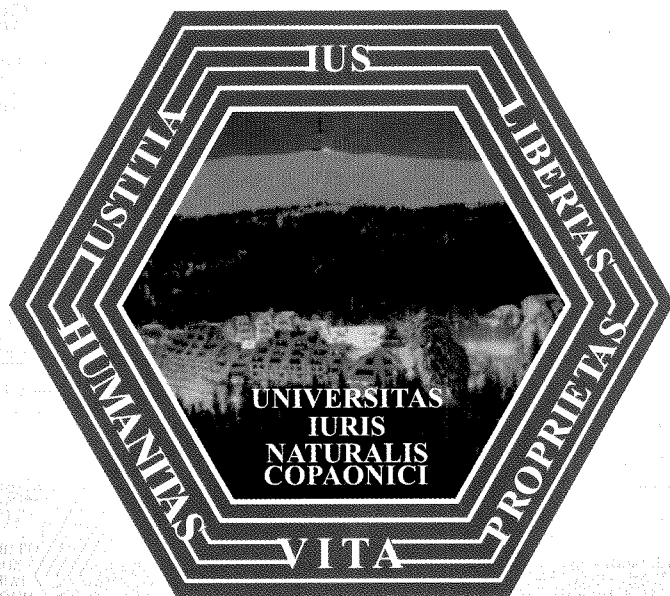
Jt.p. 1633

Pravni život

časopis za pravnu teoriju i praksu

TEMATSKI BROJ

PRAVO I AUTONOMIJA LIČNOSTI

28

godina kopaoničke škole
prirodnog prava

UDRUŽENJE PRAVNIKA SRBIJE

BROJ 12 • BEOGRAD • 2015 • TOM IV

Jl.p. 1633

UDK 34 (497.11) (05)

YU ISSN 0350-0500

PRAVNI ŽIVOT

ČASOPIS ZA PRAVNU TEORIJU I PRAKSU

»Pravni život«, časopis za pravnu teoriju i praksu pojavio se 1952. godine kao zajedničko glasilo udruženja pravnika Srbije i Bosne i Hercegovine, a nešto docnije i Udruženja pravnika Crne Gore.

Pošto su ostala dva udruženja počela izdavati sopstvene časopise, »Pravni život« 1969. godine postaje glasilo Udruženja pravnika Srbije.

Časopis objavljuje teorijska istraživanja i studije iz jugoslovenskog i uporednog prava kao i materijale sa naučnih i stručnih skupova. U njemu se poklanja pažnja svemu onome što se u pravnom životu zbiva. Na njegovim stranama objavljuju se izabrane odluke iz sudske i arbitražne prakse, osvrti i prikazi novih knjiga kao i raznovrsni prilozi iz svakodnevne prakse. Kao glasilo Udruženja pravnika Srbije, časopis prati delatnost pravničke organizacije i o njima obaveštava čitaoce.

Dosadašnji urednici »Pravnog života« bili su: Mihailo Dorđević (1952-1969), dr Živojin Aleksić (1969-1975) i dr Milan Petrović (1975-1980).

Broj 12/2015 / Godina LXIV / Knjiga 578

1-714

Beograd

Glavni i odgovorni urednik
SLOBODAN PEROVIĆ

Redakcija
MIODRAG ORLIĆ, SLOBODAN PEROVIĆ,
RATOMIR SLIJEPČEVIĆ

Izdavački savet
Budimir Košutić, Petar Milutinović, Miroslav Paunović,
Slobodan Perović, Dragoljub Petrović, Gordana Stanković,
Slobodan Šoškić, Miroslav Varićak

Izdavač
UDRUŽENJE PRAVNIKA SRBIJE
Beograd, Krunska 74
tel. 244-69-10
fax 244-30-24, poštanski fah 18
E-mail: upj@EUnet.rs
www.Kopaonikschool.org

Lektura i korektura
Dragana Beker

Kompjuterska obrada i prelom teksta
Javorina Beker

Pretplata za 2015. godinu iznosi: za fizička lica – 4.000 dinara, za pravna lica
– 8.000 dinara, za inostranstvo – 200 Eura, Pretplata se vrši
na žiro račun broj: 310-203539-17
uz naznaku: Pretplata za časopis “Pravni život”

Tiraž: 1.000 primeraka

Štampa: FUTURA, Petrovaradin

MARKO S. TRAJKOVIĆ,
KOSTA D. MITROVIĆ

LJUDSKA PRAVA I SAVREMENA PRAVNA DRŽAVA

U V O D

Ideja pravne države je veoma stara. Susreće se u savim jasnom obliku već u Platonovim *Zakonima*, Aristotelovoj *Politici*, Justinijanovim *Digestama*, kasnijim poveljama (npr., *Magna Carta Libertatum*), *Habeas Corpus*-ima, revolucionarnim Deklaracijama (npr., francuska *Deklaracija o pravima čoveka*) i Ustavima (npr., američkom), kao i u savremenim međunarodnim poveljama, paktovima i drugim instrumentima međunarodnog prava (npr., *Povelja Ujedinjenih nacija*).¹ Nasuprot svojoj neuporedivo starijoj ideji, pravna država je sasvim mlada tvorevina, nastala pre nešto više od dvesta godina u malobrojnijem i razvijenijem delu čovečanstva. Od svog nastanka čvrsto je bila povezivana sa utvrđivanjem i garantovanjem osnovnih građanskih sloboda i prava. Od tog trenutka spisak tih prava je stalno proširivan. Na razmeđu XIX i XX veka postojeća građanska prava su proširena tzv. ekonomskim pravima vezanim za oblast rada i proizvodnje, zatim socijalno-eko-

Dr Marko S. Trajković, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.

Ms Kosta D. Mitrović doktorand Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu. Ovaj članak je rezultat istraživačkog rada u okviru projekta br. 179046 "Zaštita ljudskih i manjinskih prava u evropskom pravnom prostoru" Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

¹ Vid. Platon, *Zakoni*, Beograd 1990; Aristotel, *Politika*, Beograd 1980; *Justinijanova Digesta* Beograd, 1997.; *Temelji moderne demokratije. Izbor deklaracija i povelja o ljudskim pravima (1215–1989)*, Beograd 1989 (2011).

nomskim pravima, a od sredine prošlog veka i tzv. "kulturnim pravima". Danas se sadržaj pravne države, gotovo na ultimativan način, poistovećuje sa ljudskim slobodama i pravima koje nisu isključivo vezana za oblast države i javne vlasti. Posebno mesto među ovim drugim pripada pravima najraznovrsnijih "askriptivnih grupa".

Uporedo sa proširivanjem "spiska" građanskih i ljudskih sloboda i prava, menjali su se oblik i sadržaj pravne države. Prvo je stvorena pravna država starijeg liberalizma, a ubrzo zatim pravna država mlađeg liberalizma. Za njom slede socijalna pravna država, kulturna pravna država i pravna država blagostanja kao neka vrsta usavršenog nastavka i razvijanja ideje pravne države u praksi. Danas se vode žestoke rasprave povodom sadržaja današnje neoliberalne (libertarijanske) ili, moguće buduće, komunitaristički zamišljene pravne države.

Kako god bila danas zamišljena ili određena, pravna država se gotovo bez izuzetka vezuje za postojanje demokratije i najširu moguću skalu građanskih i ljudskih sloboda i prava podržanih starim i novim pravnim instrumentima za njihovu zaštitu. (Može se reći, pod krajnje restriktivnim uslovima, da to važi čak i za tzv. "birokratsku pravnu državu" kakva je svojevremeno bila Austro-Ugarska monarhija u kojoj su mnoga osnovna građanska prava ipak bila priznata; jedino legitimitet carske vlasti Habsburga nije smeo da se dovodi u pitanje, što su drugi kasnije osporili.) Zbog toga se i danas može ustvrditi kako je idealan oblik države Platonova "meritokratija", a najbolji pravna država, odnosno vladavina prava, kao neka vrsta Aristotelove "politeje". Takav zaključak već sam po sebi predstavlja dovoljan povod da se još jednom razmotri odnos pravne države sa ljudskim slobodama i pravima.

IZVORNI SADRŽAJI PRAVNE DRŽAVE

Savremena pravna država ne može se zamisliti bez svojih izvornih liberalnih prirodno-pravnih sadržaja, tj. bez vladavine prava, demokratije i poštovanja ljudskih sloboda i prava.

Sva pitanja savremenih demokratija – pitanje pravne države ili države vladavine prava, kao i pitanje poštovanja ljudskih prava – prvenstveno vuku korene iz saznanja o legitimističkoj premoći stvarne građanske demokratije. To je na krajnje jasan način ispoljeno na međunarodnom planu u najvažnijim dokumentima. Proizvod takvog interesovanja dovelo je do toga da pravna država i ljudska prava naročito budu aktuelizovani posle Drugog svetskog rata.

Takvo shvatanje pravne države i ljudskih prava ponajviše se duguje izmenjenoj opštoj pravnoj svesti koju barem načelno treba da dele "upravljači" i "oni koji-

ma se upravlja”.² Ta važna promena sve više se ubrzava na štetu građanskih i ljudskih prava. Započeta je izvođenjem Građanska revolucije u Francuskoj, koja je zapisala osnove novog građanskog poretka u svojim poznatim i najvažnijim pravno-političkim dokumentima. Dotadašnje izuzimanje podanika iz vršenje vlasti (tako da je vlast bila rezervisana isključivo za vrh koji oličava suvereni monarh), zamenjeno je suprotnim načelom prema kome su svi građani “unutar” prava i politike uključeni u krug legitimnih interesa.³

Takav učinak i takvo shvatanje predstavljaju istinski ishod Deklaracije o pravima čovaka i građanina, koju je Francuska ustavotvorna skupština usvojila 1789. godine. Deklaracija je ideju prosvetiteljske političke filozofije XVIII veka o prirodnim pravima, koja su starija od svakog pozitivnog prava, tj. ideju o prirodnim, neotuđivim i svetim pravima svakog čoveka, pretočila u pravila čija zaštita predstavlja osnovni i prvenstveni smisao svake političke zajednice.⁴ Deklaracija prava iz 1789. godine je stvorila obrazac moderne demokratije i pravne države, posebno ističući načelo suverenosti naroda kao noseći model za organizaciju vlasti, vladavinu zakona i otpor svakom ugnjetavanju.⁵ Taj obrazac ispunjen je prirodnim pravima čoveka određenim u duhu Volterovog i Rusoovog učenja.⁶ Te ideje su ubrzo prenete u novonastajuće države budućih SAD.

Savremeni razvoj te prirodno-pravne ideje, prema kojoj se klasičan pojam pojedinca-individue pretvara u pojam građanina – pozivanjem na odnosne slobode i prava koje i danas pružaju zaštitu na nacionalnom i međunarodnom planu – svaka moderna pravna država mora da ima u vidu. Danas je ideja o prirodno-pravnom poreklu osnovnih ljudskih prava najjasnije ispoljena kada se njeno uvažavanje ili, pak, njeno neuvažavanje, procenjuje spram legitimnosti datog poretka. To nije slučajno, jer kao što je nekad isticanje višeg mesta i obavezanosti prirodno-pravnih zakona predstavljalo pokušaj da se valjanost pozitivnog prava uslovi i zasnuje na moralnoj ispravnosti koju preporučuje prirodno pravo, na isti način novo isticanje višeg mesta i neprikosnovenosti osnovnih ljudskih prava predstavlja pokušaj da se utvrde merila za ispravnost postojećeg poretka, tj. za vladavi-

² Izgleda da ta Digijeva ideja, stara skoro sto godina, predstavlja jednu od okosnica u razmišljanjima savremenih zagovornika tzv. Novog svetskog poretka. Vid. L. Digi, *Preobražaji javnog prava*, Beograd 1999, 12 i dalje.

³ E. Pusić, “Francuska revolucija i preobrazba državne strukture”, *Gledišta*, 7–9, Beograd 1989, 25.

⁴ T. Pejč, *Prava čoveka*, Beograd 1987, 326 i dalje.

⁵ *Temelji moderne demokratije*, Beograd 1989, 141.

⁶ Vid. Ž.-Ž. Ruso, *Društveni ugovor*, Beograd 1959; *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, Zagreb 1978.

nu prava i pravnu državu. U tom smislu, svaki čovek, samim tim što je pripadnik ljudskog roda, raspolaže izvesnim neotuđivim pravima koja su *conditio sine qua non* bilo kog društva, nasuprot samovolji, bezakonju i strahovladi autoritarnih i totalitarnih režima u kojima se ljudska prava poništavaju i gaze. Tome se dodaje još jedna garancija u demokratskim društvima. Ona glasi: legitiman je samo onaj ko je legalan. A legalan je samo onaj ko je izabran.

UČENJA O NEOTUĐIVIM PRIRODNIM LJUDSKIM PRAVIMA I NJIHOVO SAVREMENO KOSMOPOLITSKO SHVATANJE

Put od uverenja u neotuđiva prirodna ljudska prava, sve do njihove internacionalizacije i kosmopolitskog (univerzalističkog) shvatanja, nije bio jednostavan. Većina zapadnih država postale su liberalne pre nego što su postale demokratske. To znači da su one usvojile liberalni ustavni poredak pre nego što su usvojile opšte pravo glasa ili pre nego što su nastale (masovne) političke stranke, koje su u "ravnopravnoj utakmici" osvojile vlast koja će *pro futuro* zakone donositi na demokratski način.⁷ Upravo takav razvojni put kroz koje je prolazila građanska država opisuje mnogo kasnije Jürgen Habermas. Po njemu, prvo je postojala građanska država prosvetnog apsolutizma, posle nje građanska pravna država, a tek zatim demokratska pravna država, naročito socijalna, karakteristična ponajviše za zemlje Zapadne Evrope.

Najvažnije osobine poretka sa pravnom državom predstavljaju zakonima (koje je usvojio izabrani parlament) podređena vlada i izvršna vlast (uspostavljanje vladavine prava); zagarantovana prava pojedincima na slobodu govora i na odgovarajući zakonski postupak; sloboda okupljanja i udruživanja; kao i pravosudni sistem sa neophodnom nezavisnošću od zakonodavne i izvršne vlasti, sve kako bi mogao da budu nepristrasan čuvar zakona, građanskih i ljudskih sloboda i prava.

I danas je teško zamisliti pravnu državu zasnovanu na načelima ustavnosti i zakonitosti koja se ostvaruju bez primene drugih važnih načela vladavine prava. Ta načela se unose u ustave i zakone i, zbog pomenute nužne veze, obično se svrstavaju u poseban odeljak posvećen građanskim i ljudskim slobodama i pravima. To se danas smatra nečim osnovnim, i pokazano je u više navrata tokom razvitka pravne države. U isto vreme, napuštena su lutanja koja su imala za cilj da se postigne što bolje organizovana demokratija u državi liberalnog tipa bez istog takvog nasleđa. A to je najčešće dovelo do stvaranja država jednopartijskog sistema. To se pre svega odnosi na nekadašnje tzv. komunističke režime u Srednjoj i Istočnoj

⁷ D. Bitem, K. Bojl, *Uvod u demokratiju*, Beograd 1997, 1–30.

Evropi. Ali, slično su prošli pokušaji u Africi ili u Južnoj Americi sa izgradnjom tzv. jednopartijskih demokratija, iako ne na komunističkim načelima. Ali, i takvi pokušaji su, u krajnjem, doveli do razaranja odnosnih državnih zajednica.

Može se zapitati: koja su to savremena ljudska prava i slobode, tako sudbinski vezana za vladavinu prava i pravnu državu? Očigledno, to su pre svih subjektivna prava koja svaki čovek poseduje samim tim što uopšte pripada ljudskom rodu za koji važi *lex humana*. Ta prava svoje izvorište nalaze u normama objektivnog pravnog poretka koji ih garantuje.

Može se zapitati i drugo: šta je uopšte objektivni pravni poredak, odnosno, šta je tzv. objektivno pravo? Na to izuzetno složeno pitanje nije ni danas moguće pružiti nesumnjiv odgovor.⁸ Ipak, kako god objektivno pravo bilo određivano, proizilazi da iz njega, kao iz nekakve suštine, izviru sva subjektivna prava, pa i ljudska prava.

Sledi i naredno pitanje: koja su to subjektivna prava i kako ona mogu da se razvrstaju? Prvi deo odgovora trebalo bi da glasi: to su subjektivna prava koja su stečena pod uslovima koje propisuje važeći javni poredak. Drugi deo odgovora na pitanje trebalo bi da glasi: subjektivna prava mogu da se razvrstaju na različite načine, ali im je svima zajedničko da potiču od države, od zakonodavca kakav god on bio (demokratski ili nedemokratski), i da u krajnjem zavise od državne volje.⁹ Da takva mogućnost nije puko nagađanje, kao i da takva subjektivna prava postoje danas u savremenim državama, čak i kada su mnoge vlade u takvim državama samovoljno dodeljivale ili uskraćivale subjektivna prava (npr., pravo na privatnu svojinu), pokazuje upravo iskustvo nekadašnjih socijalističkih zemalja.

Nasuprot rečenom, pravna država (barem nešto novijeg doba), zahteva nešto drugo i nešto više. Njenu suštinu predstavlja problematika osnovnih prava, koja predstavljaju čovekovo nedodirljivo područje slobode. Ta osnovna i neotuđiva prava su pre svega prava pojedinca prema državi.¹⁰ Ona više ne mogu da se svedu samo na subjektivna prava koja pojedincu podaruje objektivni pravni poredak neke države. Zato u subjektivna prava spadaju i ona prava koja se ne duguju državi i njenoj volji, koja pripadaju čoveku samim tim što je čovek, dakle, ljudsko biće nezavisno, sa ili bez države. Ta prava se danas izvorno smatraju ljudskim pravima.¹¹

⁸ Vid. R. Lukić, *Obavezujuća snaga pravne norme i problem objektivnog prava* (doktorski rad na francuskom jeziku), Pariz 1939. i *Sistem filozofije prava*, Beograd 1992 (2012).

⁹ V. Dimitrijević – M. Paunović, *Ljudska prava*, Beograd 1997, 25.

¹⁰ J. F. Kervegan, "Hegel i pravna država", *Gledišta*, 10–12, Beograd 1989, 32.

¹¹ *Ibid.*, 26.

Ljudska prava su, može se zapaziti, prvenstveno moralnog porekla. Ona potiču od zamišljenog i već danas u znatnoj meri internacionalizovanog poretka koji je iznad države, zbog čega savremene pravne države moraju da ih poštuju ako zbilja žele da se vežu za osnovnu postavku liberalne demokratije. Ljudska prava moraju da pripadaju svim ljudima bez ikakve razlike u pogledu rase, boje kože, nacionalnosti, jezika ili drugih obeležja, jer je prvenstveno reč o prvobitnim ljudskim pravima.

Takva prirodna jednakost, o kojoj nas detaljno izveštava već Ž.-Ž. Ruso u svojoj raspravi *O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima* (a ona je prethodila njegovom mnogo poznatijem *Društvenom ugovoru*)¹² u isto vreme, omogućava (iako ne garantuje) pravnu i političku jednakost. To možda još uspešnije, ali ne na tako sistematizovan način, učinio Volter u svom *Filozofskom rečniku*.¹³

Pravna jednakost se sastoji u tome što su svi građani jednaki pred zakonom. Ali, postoji i politička jednakost koja se prvenstveno odnosi na upravljanje državnom zajednicom. A tu je jednakost prividna. Uprkos činjenici da su marksistički pisci pitanje socijalno-ekonomskih prava smatrali osnovom za kritiku liberalnih građanskih demokratija, proizilazi da se samo socijalnim, ekonomskim i kulturnim pravima može meriti bogatstvo nekog društva-države. To društvo-država je potpuno određeno, takoreći odistinsko, tek ispunjavanjem tog vrhunskog zahteva za ličnom slobodom, a ne obratno.¹⁴

Sveobuhvatan spisak ljudskih prava ni danas nije moguće ni utvrditi niti sastaviti. Razlog je jednostavan: ljudske slobode i prava su bezobalni. Ona zavise kako od istorijskih okolnosti, tako i od savremenih međunarodnih instrumenata sa pravnom obavezanošću ili formalnom neobavezanošću. Na primer, univerzalna Deklaracija Ujedinjenih nacija, koja je 1948. godine, usvojena kao neobavezan pravni dokument, danas je pravno obavezna jer su kasnije mnoga prava iz Deklaracije uneta u međunarodne ugovore. Razlog tome treba tražiti i u činjenici da je u najvećem broju država savremenog sveta preovladala pravna svest o obaveznosti tog dokumenta. To znači da suština ljudskih prava nije prvenstveno pozitivistički određena. Ona to ne može ni da bude, jer je prvenstveno vezana za etičke izvore (vrednost ljudskih prava). Zbog toga ustavopisci i zakonodavci ne smeju da dođu u iskušenje da ta prava ukinu ili oduzmu a da ne rizikuju svoj ugled i dobra. Ako to urade, tada ne samo da nema ljudskih prava, već nema ni pravne države.

¹² Vid. Ž.-Ž. Ruso, *O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, Zagreb, 1977.; *Društveni ugovor*, Beograd, 1974.

¹³ Vid. Volter, *Filozofski rečnik*, Beograd 2009.

¹⁴ Vid. M. Marković, "Odnos između političkih i socijalno-ekonomskih prava", *Teorija*, 1-2, Beograd 1987, 3-33.

Kako bi se u pravnoj državi poštovali zakoni, potrebno je pre svega da se u domaće zakonodavstvo unesu (implementiraju) političke slobode i prava u najširem smislu, koji će isto tako da se poštuju. Tu se prvenstveno misli (bez zapostavljanja drugih osnovnih ljudskih prava) na pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti, pravo na slobodno udruživanje, pravo na mirno okupljanje i udruživanje i, posebno, na pravo na slobodne, poštene i u primerenim vremenskim periodu zakazivane i održavane izbore. Takav katalog prava može se dopuniti važnim političkim pravima u najužem smislu, tj. pravima kojima se građanima u demokratskoj državi obezbeđuje stvarni uticaj u vođenju svih javnih poslova. To naročito važi za donošenje ustava i zakona ili za učestvovanje građana u upravljanju državom, da ne pominjemo učenje o tzv. civilnom društvu kao primer u kome bi takva prava "najpotpunije" trebalo da dodju do svog izražaja.¹⁵

Smatra se savremenim standardom da iz vršenja javnih poslova, a naročito prilikom usvajanja zakona, niko ne može da se isključi niti protežira. Uprkos tom načelu, vođenje javnih poslova je prvenstveno omogućeno državljanima iako savremenim državama ništa ne stoji na putu da to barem u nekom delu učestvuju i stranci, što neke države zbilja i čine kada su u pitanju ekonomski emigranti sa stalnim prebivalištem na njihovoj teritoriji. Te ideje ne treba shvatiti doslovno, čak i kada je Slobodan Jovanović, mnogo pre usvajanja međunarodnih instrumenata koji zajemčuju to pravo, zapisao sledeće: "u modernoj državi zakonodavnu vlast ne vrši jedan čovek, nego jedno telo čije članove bira narod".¹⁶

Budući da je demokratija u pravnoj državi neposredna samo u pogledu neposrednog narodnog izjašnjavanja građana (obično na referendumu a izuzetno i na plebiscitu), to predstavnička demokratija i predstavnički način izjašnjavanja (koji podrazumevaju da građanin može da bira i da bude biran u organe koji donose političke odluke i pravna pravila, tj. njegovo aktivno i pasivno biračko pravo), predstavljaju najočiglednija demokratska sredstva i sastavni su deo prava na učešće u vršenju javnih poslova.¹⁷ Uprkos tome, u međunarodnim dokumentima pravo na izbore u najužem smislu pominje *samo* član 3. Protokola br. 1. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava, u kome stoji: "Visoke strane ugovornice se obavezuju da u primerenim vremenskim razmacima održavaju slobodne izbore sa tajnim glasanjem i pod uslovima koji obezbeđuju slobodno izražavanje mišljenja naroda pri izboru zakonodavnih tela". Na univerzalnom planu, to pravo na izbore je sadržano u članu 25. Pakta o građanskim i političkim pravima, u kome

¹⁵ Dž. Kin, *Civilno društvo*, Beograd 2003.

¹⁶ S. Jovanović, *O državi. Osnovi jedne pravne teorije*, Beograd 1922 (2011), 132.

¹⁷ Vid. D. M. Mitrović, "O plebiscitu i referendumu", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 5, Beograd 1990.

je ono na nešto drugačiji način određeno i regulisano, i to u okviru prava na učešće u upravljanju društvenom zajednicom. Moguće je da je to pravo prihvaćeno i razrađeno, na primer, u pravno obaveznim aktima Evropske komisije, ali, stiće se utisak da se na tome nije dovoljno istrajalo, valjda zbog načina na koji je pomenuta Komisija prvobitno obrazovana. Time se još jednom pokazuje da je način formiranja Komisije u sukobu sa načelom da je legitiman samo onaj koji je legalan. U međuvremenu je doneto još više sličnih važnih akata kojima se uspostavljanju federativne institucije Evropske unije. U isto vreme, nije se odustalo od načelno postignutog dogovora da "izabrana" vlast (samo koja?) mora da imenuje javne službenike. Očigledno da odgovora na to pitanje još nema. Može se samo zaključiti da ti službenici naročito treba da se staraju o poštovanju osnovnih načela pravne države, tj. vladavine prava, itd. I još jednom se pokazalo da izbori, čak i u najdemokratskijim državama ne obezbeđuju uvek stvarno izražavanje volje građana. To još manje važi za pomenute sadašnje izvršne organe Evropske unije. Zbi-lja, u čije ime oni savetuju, predlažu, pomažu itd., sve na štetu odnosno "malak-sale, ali u njihovom fokusu" zajednice koja je već obamrla pod uticajem njihove prevarantska finansijske vlasti.

To je u potpunoj suprotnosti sa prihvaćenim zavetom naroda da svako zakonodavno telo u državi mora da bude takvo da što vernije predstavlja volju naroda. To znači sledeće: izbori koji prethode obrazovanju zakonodavnih tela moraju da budu pošteni (*genuine*), tj. oni biračima treba da pruže stvarnu mogućnost za izbor bez ikakvih prevara.¹⁸ Uz to, izbori moraju da se periodično zakazuju i održavaju u unapred određenom vremenu. Takođe, izbori moraju da počivaju na opštem i ravnopravnom pravu glasa. Danas su u demokratijama nezamislive bilo kakve diskriminatorne podele prema kojima različite kategorije glasača imaju nejednaku glasačku snagu prilikom izbora za različita predstavnička tela. Ali, od tog pravila postoje izuzeci. Možda je najpoznatiji primer Švajcarske, gotovo prema svim merilima uzorne pravne države, u kojoj žene sve do pre tridesetak godina nisu imale pravo glasa. Najzad, izbori moraju da budu tajni i sa garancijama da se ne sazna kako je neko glasao, da glasač zbog toga kasnije ne pretrpi štetu.

PRAVNA DRŽAVA I LJUDSKA PRAVA U NEDAVNOJ I SAVREMENOJ PRAKSI

Iako sve rečeno izgleda kao nešto već dobro poznato, čak oveštalo, činjenice pokazuju da nije tako. Moderne demokratije zasnovane na načelu pravne države i danas imaju velikih problema da što potpunije sprovedu građanska i politič-

¹⁸ J. Raz, *Etika u javnom domenu. Pogledi iz moralnosti prava i politike*, Beograd-Podgorica 2005.

ka prava u praksi, naročito ona prava koja su izvan stroge unutrašnje nadležnosti države.¹⁹ Ta prava “danas predstavljaju pitanje od opšteg međunarodnog interesa”, iako mnoge države odavno raspolažu dragocnim iskustvom građanskih revolucija, počev od Engleske, Amerike i Francuske, sve do Italije, Srbije ili Grčke.²⁰

Stanje sa ljudskim pravima bilo je možda najteže u nekadašnjim socijalističkim zemljama. Ono je i danas isto tako loše u nekim afričkim jednopartijskim državama ili u južnoameričkim, bliskoistočnim i azijskim diktaturama, kako je pomenuto. S druge strane, mnoge države, pogotovo u Srednjoj i Istočnoj Evropi, krenule su pre dvadesetak godina putem tranzicije, tj. prilagođavanja i preobražaja novonastalim uslovima na koje odlučujuće utiče obrazac Evropske unije. To nije bio samo put tranzicije u pogledu svojine, odnosno ponovne privatizacije njihovih ruiniranih privreda, već i put tranzicije u pogledu unošenja (implementacije) građanskih i političkih prava.²¹

Poznato je (čak i u nekadašnjoj SFRJ) da su se u zemljama tzv. realnog socijalizma, naročito u doba tzv. “hladnog rata”, građanska i politička prava smatrala ostatkom (recidivom) tzv. “buržoasko prošlosti”. Zbog toga su ona često bila izvirgavana podsmehu. Čak i kada su se pomenute zemlje na međunarodnom planu obavezale da će uneti u svoje pravne sisteme odredbe o osnovnim građanskim i političkim pravima, pre svega, u svoje ustave i zakone, kojima će biti podržana jemstva za njihovo sprovođenje u život), to je na različite načine izigravano i zloupotrebljavano. Zbog toga je u takvim zemljama pravna država i dalje postojala samo formalno, kao ideja, a ne sadržinski, kao ostvarenje te ideje. S druge strane, tranzicija koja se i dalje odvija u pojedinim zemljama nije vezana samo za izvršene ekonomske promene, već i za važne političke i pravne promene, upravo one promene bez kojih ne može da postoji savremena pravna država. Naročito važno mesto pripada ustavno-pravnim promenama, kako je pomenuto, koje pružaju pouzdanu mogućnost za uspostavljanje demokratski legitimisane države vladavine prava.²² Takav demokratski legitimitet zahteva postojanje neposrednog ustavnog određenja, i to mnogo preciznije izraženog nego u prethodnim ustavima zemalja u tranziciji, kao i neposrednu ustavnu zaštitu garantovanih sloboda i prava.

Rečenom treba dodati sledeće: iako se najveći broj država obavezao potpisivanjem Pakta o građanskim i ljudskim pravima da će odredbe tog Pakta *odmah* da unesu i poštuju od trenutka njegovog usvajanja i ratifikovanja, kao i da će “da

¹⁹ Vid. N. Bobio, *Doba prava. Dvanaest eseja o ljudskim pravima*, Beograd 2008.

²⁰ S. Avramov, M. Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Beograd 1993, 76.

²¹ Vid. D. Hiber, *Svojina u tranziciji*, Beograd 1998.

²² Vid. D. N. Basta i grupa autora, *Ustavne pretpostavke za demokratsku Srbiju*, Beograd 1997, 6.

preduzmu korake do maksimuma svojih raspoloživih sredstava” kako bi konačno unele ekonomska, socijalna i kulturna prava predviđena u Paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, stvarnost je pokazala da se značenje reči *odmah* u nekim zemljama proteglo sve do danas.²³ Izgleda da u državama Srednje i Istočne Evrope i dalje postoji “ogroman potencijal za masovna kršenja ljudskih prava, što se veoma dobro može videti na primeru etničkih i verskih ratova u nekadašnjoj Jugoslaviji i delovima nekadašnjeg Sovjetskog Saveza”.²⁴ Tome se sve češće pridružuju i vodeće zemlje Zapada, u kojima se posebno ustanovljenim (specijalnim) instrumentima težište zakonodavne vlasti prenosi na izvršnu vlast koja buja.

U čemu se u pomenutim zemljama sastoje teškoće i prepreke za obezbeđivanje stvarnog vršenja ljudskih prava i, na taj način, za stvaranja uslova za otvaranje puta ka demokratiji, pravnoj državi i vladavini prava? Prema prihvaćenom shvatanju, snage koje se na globalnom planu suprotstavljaju demokratiji i ljudskim pravima jesu pokreti koji su istorijski poraženi padom komunizma i napuštanjem teorije o tzv. “socijalističkim ljudskim pravima”. Ta činjenica je, na žalost, ubrzano dovela do bujanja nacionalističkih i, čak, šovinističkih režima u mnogim novonastalim državama. Na primer, Franjo Tuđman je svojevremeno izjavio da Nezavisna Država Hrvatska (zloglasna NDH, koju su 1941. godine ustaše proglasile pod međunarodnim protektoratom Hitlerove Nemačke) predstavlja izraz “vekovne težnje hrvatskog naroda za stvaranjem vlastite države”. Takva izjava hrvatskog predsednika je nanela veliku štetu stanju ljudskih prava, posebno kada je reč o ljudskim pravima Srba i drugih građana Hrvatske koji ne moraju da dele takvo istorijski potpuno neutemeljeno mišljenje.²⁵ U drugim zemljama, pak, ti pokreti su prerastali u svojevrzne “pokrete besa”, koji (obraćajući se masama uvreženom marksističkom ideologijom) podsećaju čak na doba fašizma i predstavljaju opasnu pretnju ljudskim pravima i pravnoj državi (nešto stariji primeri su Tupamarosi u Urugvaju, Crveni Kmeri u Kampučiji ili skinhedsi u Češkoj, Nemačkoj, Austriji i drugim zemljama).

Isto tako, sve je prisutnija opasnost od islamskog fundamentalizma za stanje ljudskih prava (najnoviji primer predstavlja samoproklamovana Islamska država), budući da je to stanje podržano politikom teokratija u tim zemljama na lokalnom, regionalnom i globalnom planu kao i strateškim interesima i uticajima zemalja tzv. Anglo-saksonske alijanse, kao glavnim generatorima terorističke

²³ Vid. čl. 2 Pakta o građanskim i političkim pravima i čl. 2 Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.

²⁴ V. Dimitrijević, *Neizvesnost ljudskih prava na putu od samovlašća ka demokratiji*, Sremski Karlovci 1993, 16.

²⁵ *Ibidem*, 16 i dalje.

opasnosti koju na terenu proizvodi fanatizovan ljudski otpad celog sveta. Karakterističan primer predstavlja i potpuna diskriminacija žena prilikom izbora, prisilno prevođenje u islam ili drakonsko kažnjavanje prema šerijatskom pravu u sve većem broju tzv. islamskih zemalja. Na primer, Saudijska Arabija i dalje u krivičnom pravu primenjuje načelo taliona "oko za oko, zub za zub" (npr., kaznu odsecanja ruke zbog krađe), što je inače odavno zabranjeno i napušteno u savremenim pravima.²⁶ Ona nije jedina takva zemlja, jer se njihov broj širi jačanjem uticaja militantnog islamizma. Takve mere kažnjavanja primenjuju se i na sve inoverce (nevernike, pre svega hrišćane), naspram pravovernih muslimana muškog pola. To se događa čak u "stomaku Evrope" prema hrišćanima (npr., u muslimanskom delu sadašnje troentitetske Bosne i Hercegovine, u Raškoj oblasti, na Kosmetu u Srbiji ili u Zapadnoj Makedoniji), prema kojima osveženi i osnaženi islamski fundamentalizam takođe ispoljava kranju netoleranciju.

Sve su to velike teškoće i prepreke sa kojima se sučeljavaju moderna demokratija i pravna država. Prelazak u demokratiju i postojanje savremene pravne države, dakle, ne može da se odvoji od postojanja i napretka u oblasti ljudskih prava. I obrnuto, bez postojanja valjanih garancija za ostvarivanje osnovnih ljudskih prava, takvo kretanje ka demokratiji i pravnoj državi može da dovede samo do najrazličitijih autokratskih oblika države.

Kao što može da se primeti, pravna država i ljudska prava su od svojih početaka do danas prešla ogroman put. Taj put – od uverenja u neotuđiva prirodna ljudska prava, sve do internacionalizacije ljudskih prava, tj. sve do shvatanja da je pravna država sastavni deo međunarodnog prava – nije bio jednostavan. To znači da sva pitanja savremenih demokratija, a posebno pitanje pravne države ili države vladavine prava kao i pitanje poštovanja ljudskih prava, prvenstveno vuku korene iz saznanja o legitimističkoj vrednosti i premoći pune i prave građanske demokratije, a ne simulirane, podržane najrazličitijim simulakrumima.

Možda je ideja o prirodnopravnom poreklu osnovnih ljudskih prava najjasnije ispoljena kada se njeno uvažavanje, ili neuvažavanje, procenjuje u odnosu na legitimnost datog poretka. Kao što je nakad isticanje višeg mesta i obavezanog karaktera prirodnopravnih zakona predstavljalo pokušaj da se valjanost pozitivnog prava zasnuje na moralnoj ispravnosti, na isti način novo isticanje višeg mesta i neprikosновенosti osnovnih ljudskih prava predstavlja pokušaj da se utvrde merila za ispravnost postojećeg poretka, tj. za postojanje vladavine prava i pravne države. U tom smislu, svaki čovek – samim tim što jeste to što jeste, tj. što je član ljudskog roda – raspolaze izvesnim neotuđivim subjektivnim slobodama i pravima koja su *conditio sine qua non* bilo kog društva, nasuprot samovolji, beza-

²⁶ *Ibid.*, 42.

konju i strahovladi (autoritarnih i totalitarnih režima) u kojima se ljudska prava poništavaju i gaze. U tom izuzetno važnom razlikovanju nalazi se istinski smisao svih nastojanja da se savremena pravna država unapredi unošenjem i poštovanjem ljudskih sloboda i prava, ali i da se odbace obrasci koji smetaju ostvarenju tog cilja.

Pravna država se danas, zahvaljujući svemu rečenom, dovodi u vezu isključivo sa demokratskim poretom, čije se postojanje podrazumeva. Pravnoj državi je svojstvena i jedna emancipatorska crta. Ta emancipatorska crta se poslednjih decenija ovog veka, naročito kada je podržana odgovarajućim pravno-političkim jemstvima, dovodi u vezu sa ispunjavanjem nužnih materijalnih, političkih i pravnih uslova, a medju njima naročito sa postojanjem i ispunjavanjem ljudskih sloboda i prava. To je dovelo do stvaranja novih ili do razvijanja postojećih pravno-tehničkih ustanova, sredstava i postupaka, kao i do proširivanja tzv. "kataloga" (spiska) građanskih i ljudskih sloboda i prava. Time se opšta slika prava proširuje i menja. Možda je od svega najupečatljiviji sistem vanpravnih jemstava za kontrolu i zaštitu načela zakonitosti koje pravnoj državi omogućava dalje razvijanje i usavršavanje. Ta sposobnost treba da počiva na trajnom ljudskom uverenju: da u dobro uređenom društvu treba da vladaju zakoni, a ne ljudi. Gde god su ljudi, jedino ispravni i dobri zakoni mogu da ih učine slobodnim, makar i u izvesnoj meri.

PRAVNA DRŽAVA I LJUDSKA PRAVA U SVETLU UČENJA O TRANSHUMANOM DRUŠTVU I PRAVU

Ostaje još jedno pitanje koje treba barem pomenuti, ako ne i ozbiljno razmotriti. To je pitanje o pravnoj državi i tzv. "transhumanom pravu". Na neki način, time se pokušava zaviriti barem u blisku budućnost čovečanstva i ljudskih prava. A ona nije privlačna. Skoro da se doslovno može videti kako je informacija postala najtraženija roba, stvar od koje se živi, stvar koja je nasušna potreba, ona koja postaje život ili koja ga najvećim delom obeležava. Takvo "osvajanje slobode" u novom razdoblju nejasno je i neodređeno nazvano "informatičko", "transhumanom" ili "postljudsko" doba. U njemu se stvara neka vrsta "novog" individualizma, navodno oslobođenog stega "građanskog društva". Čovek postaje "neindividua" bespogovorno uključena u globalnu arenu komunikacije, simulacije i simulakruma.²⁷ Zahvaljujući dostupnosti informacija i priča, individua u takvom društvu može sebe doživljavati na mnogostruke načine, uključujući i onaj najpogubniji za ljudsku slobodu.

²⁷ Vid. B. Knežević, *Narativna funkcija prava*, Beograd 2013.

Današnje pravo se nalazi na najvećoj prekretnici od kada postoji ljudski rod zbog podločnosti novinama i “čudima” tehnike, automatike ili neograničenog protoka informacija. Ta činjenica još jednom zahteva preispitivanje mesta prava, pravnih normi i pravnih vrednosti u svetu i svetlu reči i informacija.

Sve je informacija. Sve više prevladava predstava da pravo svoju istinu više ne zasniva na starim istinama “građanskog društva”. U tom smislu, umreženoj sumi informacija starog građanskog društva suprotstavljaju se “priče koje obavljaju planetu”. Ističe se kako se suština prava nalazi izvan pravnog teksta podjednako kao i u njemu samom, da prilikom proučavanja prirode prava treba primeniti pristup koji će omogućiti da i druge priče “oslobođene individue” postanu deo pojma prava, ma šta to tačno moglo da znači. Sve to je potrebno učiniti u ime prevazilaženja “ne-savremenosti” pravnog teksta, odnosno njegove sadašnje situiranosti u jednodimenzionalnom “vreme–prostor–aktu” itd.²⁸ Samo je ljudska sloboda zaboravljena. Izgleda da je treba suziti i zatreti.

Sledeći praksu savremene pravne države, može se sa velikom zabrinutošću zapitati: nije li pravna država ipak svesno žrtvovana i napuštena, a zatim sistematski i prema potrebi rušena ljudska tvorevina koja se sve više bavi prirodom i živim organizmima, umesto ljudima zbog kojih je stvorena. Kada se radi o ljudima, pravna država u navedenom smislu sve više predstavlja vrednost od koje se svakodnevni život sve više udaljava u pravcu transhumanog shvatanja čoveka i njegovih prava. U takvom društvu je moguće zamisliti čak i postojanje pravne države bez ljudskih prava koja se danas tako transparentno ističu u važećim raspravama, dokumentima i praksi.²⁹

ZAKLJUČAK

Ideja pravne države je veoma stara. Ali, sama pravna država je mlada tvorevina, nastala pre nešto više od dvesta godina u malobrojnijem i razvijenijem delu čovečanstva. Od svog nastanka čvrsto je bila povezana sa utvrđivanjem i garantovanjem osnovnih građanskih sloboda i prava. Od tog trenutka, spisak tih prava je stalno proširivan: prvo ekonomskim pravima vezanim za oblast rada i proizvodnje, zatim socijalno-ekonomskim i tzv. “kulturnim pravima” itd., sve dok od sredine prošlog veka ta prava nisu proširena na oblasti koje nisu isključivo ili uopšte vezane za državu i javnu vlast.

Interesantno je da su učenja o ljudskim pravima uneta u zvaničnu ideologiju i program delovanja SAD (1976. godine, za vreme američkog predsednika Dži-

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Vid. M. Villey, *Pravo i prava čovjeka*, Zagreb 2002.

mija Kartera). Još je interesantnije da se od tada u redovnim godišnjim izveštajima brojnih nevladinih organizacija sve češće ukazuje na sve učestalije kršenje ne samo ljudskih sloboda i prava, već i osnovnih građanskih prava. Teško je poverovati da čovečanstvo nije poznavalo iste slučajeve kršenja ljudskih prava i pre nego što su ona postala državna doktrina. Samo, izgleda da su svi dotle ćutali ili su spokojno "spavali" u trenucima kada je ljudska sloboda postala isključivo stvar građanske budnosti. Takvo ćutanje je razumljivo kada je reč o sve više otudjenoj vlasti od birača i vlastitog naroda. Ali, ono nije razumljivo kada se radi o najvećem delu čovečanstva koje živi raspoređeno u svim zemljama sveta pod vlašću istih patokrata.³⁰

Na tim osnovama i protivrečnim zaključcima o smislu i budućnosti pravne države nastale su dva karakteristična učenja.³¹ Prva zagovara ideju da savremena liberalna država i dalje treba da bude neutralna kada je reč o individualnom identitetu, koji treba shvatiti kao zbirni pojam za ukupnost pripadajućih građanskih i ljudskih sloboda i prava, te stoga neutralna i u pogledu opravdanja i primene načela društvene pravde. Druga, komunitaristička koncepcija (*Self-Conception Theory*), smatra da liberalna koncepcija individualizma previše ističe proceduralnu stranu pravne države i zanemaruje suštinske veze koje sačinjavaju identitet pojedinca zasnovan na polu, rasi, religiji itd. Prema njenim zagovornicima, čovek je autonomno biće u odnosu na druge. Njega interesuje samo to da se predstavi u svetlu svojih suštinskih polnih, rasnih, religijskih i drugih obeležja. Ta obeležja se shvataju, kako je pomenuto, kao njegov individualni identitet, ali se prednost daje kolektivnom identitetu grupe kojoj pojedinac pripada.

Najnovije je da se pravna država i ljudska prava sve učestalije razmatraju u svetlu stvaranja nekakvog transhumanog društva u kome bi kolektivni identitet bilo koje društvene (askriptivne) grupe odneo potpunu prevagu nad individualnim identitetom pojedinca. Samo, da li se tada uopšte može govoriti o ljudskim pravima u tradicionalnom liberalnom ili libertarijanskom smislu.

Uparedo sa takvim važnim promenama, menjali su se oblik i sadržaj pravne države. Prvo je stvorena pravna država starijeg liberalizma, a ubrzo zatim pravna država mlađeg liberalizma. Nedugo zatim razvijana je socijalna pravna država čiji poboljšani (sofisticiraniji) oblik predstavlja tzv. kulturna pravna država (*Kulturstaat*). Ona je ubrzo utopljena u obrazac pravne države blagostanja (*Welfare State*) itd., sve do današnje neoliberalne (libertarijanske) pravne države koju nastoje da

³⁰ Vid. A. Lobačevski, *Politička ponerologija. Naučna studija o prirodi zla prilagođenog za političke svrhe*, Beograd 2011.

³¹ Vid. *Globalno upravljanje svetom*, zbornik radova prevedenih sa engleskog jezika, Beograd 2012.

smene zagovornici komunitarističkog učenja svojim shvatanjem o mestu pojedinca i kolektiva u državi i društvu.

Kako god bilo, pravna država se i danas gotovo bez izuzetka vezuje za postojanje demokratije i najširu moguću skalu građanskih i ljudskih sloboda i prava podržanih starim i novim pravnim instrumentima za njihovu zaštitu. U protivnom, u veoma kratkom vremenu ništa ne bi ostalo od ljudskih prava i pravne države.

Može se ustvrditi kako upravo veza pravne države sa ljudskim slobodama i pravima odlučujuće utiče na proklamovane i stvarne oblike pravne države. A ti oblici se naročito naglo menjaju od druge polovine prošlog veka. Stiče se utisak da se oni još brže menjaju u prvim decenijama ovog veka. Uprkos tome, može se ustvrditi kako je i dalje idealan oblik države Platonova "meritokratija", a najbolji pravna država, tj. vladavina prava, kao neka vrsta Aristotelove "politeje".³² To bi, savremenim jezikom rečeno, moglo da se odredi kao vladavina prava pod najboljima i po meri izvorne ljudske prirode.³³ Dakle, gde god se ne poštuju zajemčena osnovna građanska prava, kao i zajemčene ljudske slobode i prava, tamo ne samo da nema tih prava, već ne može da postoji ni pravna država, makar samo u svom deklarativnom i formalnom obliku.

MARKO S. TRAJKOVIĆ, LL.D.,

Assistant professor, Faculty of Law, University of Niš

KOSTA D. MITROVIĆ, LL.M.,

Ph.D. candidate, Faculty of Law, University of Niš

HUMAN RIGHTS AND THE CONTEMPORARY RULE OF LAW

Summary

The idea of the rule of law is very old. But the rule of law itself is a new creation that has come into existence just over some two hundred years ago in a smaller and a more developed portion of the humankind. Since its emergence it was tightly linked with the establishment of and guaranteeing the fundamental civil freedoms and rights. From that moment on, the list of those rights was continually extended: first by economic rights relating to the area of labour and production, then by social-economic and the so-called "cultural rights", etc. until as of the middle of the previous century those rights were extended to the areas not exclusively linked or not linked at all with the state and the public authority.

³² D. M. Mitrović, *Teorija države i prava*, Beograd 2010, 130–136.

³³ Vid. Ž.-Ž. Ruso, *Društveni ugovor*, Beograd 1974.

On these bases developed two main conceptions of human rights in circumstances of legal state and the state of law. The former advocates for the idea that the contemporary liberal state should remain neutral when it has to do with the individual identity, which should be understood as a collective concept referring to the aggregate of civil and human freedoms and rights to which are all entitled, and therefore also neutral as regards the justification and the application of the principles of social justice. The latter, the *self-conception theory*, believes that the liberal conception of individualism overemphasises the procedural aspect of the rule of law and ignores the essential links which constitute the identity of an individual based on sex, race, religion, etc.

The latest line of thought is that the rule of law and human rights are being ever more frequently considered in the light of the creation of some kind of transhuman society in which the collective identity of any social (ascriptive) group would completely prevail over the individual identity of an individual. But, can one then talk about human rights in the traditional liberal or libertarian sense at all? However, the rule of law is today, too, almost without exception, linked with the existence of democracy and the largest possible scale of civil and human freedoms and rights supported by the old and new legal instruments for the purpose of their protection.

Refki Tač

- Univerzalizacija individualnosti i autonomija sopstvenosti
Universalization of individuality and autonomy of own personaliti 367

Živorad Rašević

- Preplitanja zabrane diskriminacije i prava ličnosti
The theoretical concepts of non-discrimination
and personal rights 387

Roza Gurmešević

- Pojam i oblici koncepta jednakosti
The notion and forms of the concept of equality 403

Dragana Ćorić

- Ekološka etika i autonomija (volje) - ko sve može biti “imalac”
autonomije
The environmental ethics and the autonomy (of will)- who can
gain the ownership on autonomy 419

Zoran Jelić

- Teorijski model sociolingvističke jurisprudencije
Theoretical model of sociolinguistic jurisprudence 427

Marko Trajković,

Kosta Mitrović

- Ljudska prava i savremena pravna država
Human rights and the contemporary rule of law 441

Ilija Jovanov

- Autonomija ličnosti i pravo na otpor
Personal autonomy and the right to resist 457

Ustavno pravna pitanja

Constitutional Law Questions

Vladan Petrov

- Čemu nas uči magna carta osam vekova kasnije
What does magna carta teach us eight centuries later 471